

A New Viewpoint to Numeral Compounds in Persian: Construction Morphology Approach

Vol. 15, No. 6, Tome 84
pp. 337-371
January & February
2025

Saeideh Ghandi¹ , Sahar Bahrami-Khorshid^{*2} , Seyed Mostafa Assi³ , &
Hayat Ameri⁴

Abstract

All languages in the world use different mechanisms to create new words. Compounding is a morphological process whose main function is the formation of new word-forms. In Persian, compounding is the most productive morphological process. One of the compound words is numeral ones; a numeral in the broadest sense is a word or phrase that describes a numerical quantity. The main purpose of this research is to study the compound numeral construction [Num X] in Persian within the framework of Construction Morphology (CM) to investigate its semantic variations, the most general schema and subschemas. The data analyzed in this study has been gathered from six sources: Reverse Dictionary (Zansu) (Keshani, 1993), Persian Linguistic Database (PLDB), FarsNet, Farhang-e Bozorg-e Sokhan (Anvari, 2002), Google and Persian Wikipedia. The findings of the research show that [Num X] has different meanings (functions) and thus we can consider it as a polysemous construct. Its polysemy is not explainable at the level of words, but at the level of abstract schemas; hence, it is called 'constructional/ logical polysemy'. The results of this study indicate that '*distinctive property of an entity related to SEM Number and X*' is the prototypical meaning of [Num X] which is the most abstract correlation among meaning and form in Persian language.

Keywords: Compounding, Number, Construction Morphology, Constructional Schema, Constructional Polysemy.

¹ Ph.D. in Linguistics, Department of Linguistics, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6978-3856>

² Corresponding Author, Associate Professor of Linguistics, Department of Linguistics, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4461-3584>; Email: sahbahrami@modares.ac.ir

³ Professor of Linguistics, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3799-1103>

⁴ Associate Professor of Linguistics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2627-3862>

Received: 12 February 2022
Received in revised form: 25 May 2022
Accepted: 2 July 2022

1. Introduction

Traditionally, word formation consists of two processes: derivation and compounding (Booij, 2007, p.24). Greenberg (1963, p.92) says: "it is probable that no language exists without compounding, derivation, or both. A significant number of languages exist without inflection, but without compounding or derivation, probably not." Given this level of productivity, this process holds a special place in the morphology of every language and has garnered considerable attention from grammarians and linguists.

Numerous studies have addressed compounding in the Persian language, but numeral compounds have not received much attention. In this study, by examining these compounds and providing schemas and sub-schemas for Persian numeral compounds, and analyzing them within the framework of Construction Morphology, we will map the hierarchical relationship of schemas and sub-schemas of numeral compound constructions [Num X]. This will help us to derive a potential model for classifying these constructions within the mental lexicon of Persian speakers.

Research Question(s)

The main question of the present study is how, based on the theory of Construction Morphology (Booij, 2010), can we consider the numeral compounds as constructions and analyze the semantic variations in the constructions?

2. Literature Review

The theoretical framework of this study follows Construction

Morphology (CM) (Booij 2010).

The aim of the theory is a better understanding of the grammar of words, as well as the relation between syntax, morphology, and the lexicon. In the framework the notion ‘construction’, a pairing of form and meaning, as developed in the theory of Construction Grammar, is essential for an insightful account of the properties of complex words. Morphological patterns can be represented as constructional schemas that express generalizations about sets of existing complex words and word forms, and provide the recipes for coining new (forms of) words.

One of the issues discussed in this theory is compounding. According to Booij's definition (2007, p.75) compound word is as a combination of two or more words. He divided compounds in to five kinds and argued that some compounds what have been called exocentric compounds or bahuvrihi compounds are a specific semantic category of endocentric compounds based on metonymic language use. One category of compounds is numerical compounds, which are combinations of a number and a noun. These compounds are also metonymical endocentric compounds and refer to someone or something characterized by a specific and prominent feature. The present study follows the numeral compound construction; that is [Num X], in the framework of Construction Morphology to investigate its semantic variations, the most general schema and subschemas.

3. Methodology

In this study, we analyzed the nonverbal adjectival compound constructions, following the construction [Num X] in Persian and illustrated the schemas and sub-schemas of the constructions. In all the data of this research, numbers function as adjectives and are used for an entity description. The data for this research were extracted from the following sources: Reverse Dictionary (Zansu) (Keshani, 1993), Persian Linguistic Database (PLDB), FarsNet, Farhang-e Bozorg-e Sokhan (Anvari, 2002), Google and Persian Wikipedia. Since numbers are infinite, constructions formed with numbers are also potentially infinite. For example, the word "seven hundred" in the compound 'seven hundred-legged', although it may not exist in the real world, can be constructed based on the infinite nature of numbers and a schematic perspective.

4. Result

The present study aimed to examine the semantic variations of the nonverbal adjectival compound constructions to determine the general constructional schema and sub-schemas governing the [[Num] [X]] construction within the framework of construction morphology. The issue observed after the semantic classification of the compounds was the semantic variations, particularly in numerals constructed with the numbers "one" and "two." Analyses showed that the numbers "one" and "two" in some numeral compounds do not appear with their literal meaning (mathematical number), but rather acquire a metonymical meaning. These two numbers, appearing with a metonymic meaning in combinations with the meaning of the constituent X (which in some

cases is conceptualized metaphorically) and the construction, resulting in a new meaning formed by the [[Num] [X]] construction.

It was also noted that this semantic variation and metaphorical and metonymic mechanisms are not present in numbers larger than "two." However, all compounds constructed with numbers share two concepts: "attribute" and "possession." Given that all countable nouns can be enumerated with the number one and other counted numbers and distinguished from each other, the [[number] [X]] construction is productive and potentially infinite.

Furthermore, it was determined that semantic variations and the formation of numeral compounds constructed with the numbers "one" and "two" can be attributed to a polysemic approach at the level of abstract schemas. Additionally, it was revealed that there is a general constructional schema and five sub-schemas for adjectival compounds with the number "one" and a general constructional schema and two sub-schemas for the number "two," corresponding to the construction [[one] [X]] and [[two] [X]]. Moreover, the primary concept of "*distinctive property of an entity related to SEM Number and X*" is the prototypical meaning derivable from the [[Num [X]] constructions. Finally, the findings of this study indicated that the main function of this construction is to distinguish one entity from another related to the meaning of the number and X.

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۵، ش ۶ (پیاپی ۸۴)، بهمن و اسفند ۱۴۰۳، صص ۳۳۷-۳۷۱

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.163.5>

نگرشی نو به شمارواژه‌های مرکب در زبان فارسی: رویکرد صرف ساخت

سعیده قندی^۱، سحر بهرامی‌خورشید^{۲*}، مصطفی عاصی^۳، حیات عامری^۴

۱. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۲. دانشیار زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۳. استاد زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

۴. دانشیار زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۳

چکیده

یکی از مقوله‌های زبانی که در باورهای اعتقادی و اجتماعی جامعه ریشه دارد، عدد است. ترکیب در زبان فارسی زیاترین فرایند واژه‌سازی است. در زبان فارسی نیز با استفاده از اعداد ترکیب‌های فراوانی ساخته می‌شود که شمارواژه نامیده می‌شوند. این مقاله از منظر انگاره صرف ساخت به تحلیل الگوهای واژه‌سازی [عدد X] در زبان فارسی می‌پردازد و تنوعات معنایی، عمومی‌ترین طرح‌واره ساختی ناظر بر عملکرد این الگوی واژه‌سازی و نیز ساختار سلسله‌مراتبی آن‌ها را در واژگان گویشوران فارسی بررسی می‌کند. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و تعداد داده‌ها بالقوه بی‌نهایت است (از آنجا که اعداد بی‌نهایت‌اند، ساخت‌هایی که با عدد ساخته می‌شوند نیز بالقوه بی‌نهایت هستند). داده‌های این پژوهش از پایگاه داده‌های زبان فارسی، شبکه هستان‌شناسی فارس‌نت، پیکره بی‌جن‌خان، فرهنگ زانسو، فرهنگ سخن، پیکره وب و وبگاه ویکی‌پدیای فارسی گردآوری شده‌اند. یافته‌های پژوهش گویای آن است که یک طرح‌واره ساختی عمومی و چندین زیرطرح‌واره فرعی، ناظر بر ساخت ترکیبات «عدد» هستند و مفهوم «ویژگی متمایزکننده هستار مرتبط با معنای عدد و X» انتزاعی‌ترین هم‌بستگی صورت و معنای قابل برداشت از این الگو است. این مطلب بیانگر آن است که الگوی [عدد X] از اساس ساختی با کارکرد چندگانه است. به سخن دیگر، چندمعنایی که در این‌جا با آن روبه‌رو هستیم نه در سطح واژه‌های عینی، بلکه در سطح ساخت‌ها و طرح‌واره‌های انتزاعی قابل تبیین است. همچنین، نتایج نشان داد معنای اجزای ساخت و رابطه آن‌ها، دانش دانش‌نامه‌ای، بافت و همچنین استعاره و مجاز مفهومی، نقش بسزایی در تعیین معنای شمارواژه‌های صفتی مرکب دارند.

واژه‌های کلیدی: ترکیب، عدد، صرف ساخت، طرح‌واره ساختی، چندمعنایی.

E-mail: sahbahrami@modares.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

واژه‌سازی به‌طور سنتی شامل دو فرایند اشتقاق^۱ و ترکیب^۲ است (Booij, 2007, p.24). در اهمیت فرایند ترکیب و بررسی آن گرینبرگ (Greenberg, 1963, p.92) می‌نویسد: «احتمالاً هیچ زبانی بدون ترکیب، اشتقاق یا هر دوی آن‌ها وجود ندارد. تعداد قابل توجهی زبان بدون تصریف وجود دارد، اما بدون ترکیب یا اشتقاق احتمالاً نه». با توجه به این میزان زبایی، این فرایند جایگاه ویژه‌ای در صرف هر زبان داشته و بیشتر مورد توجه دستورنویسان و زبان‌شناسان قرار گرفته است.

هدف از پژوهش حاضر بررسی شمارواژه‌های مرکب برون‌مرکز به‌ووریی دو جزئی بدون پایه فعلی مانند سه‌رنگ، پنج‌در و ... در زبان فارسی در چارچوب نظریه صرف (Booij, 2010) است. مسئله‌ای که پس از بررسی این ترکیب‌ها مشاهده می‌شود، وجود تنوعات معنایی است. پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که چگونه می‌توان براساس نظریه صرف ساخت (Booij, 2010)، ترکیب‌های مورد نظر را نیز ساخت^۳ در نظر گرفت و این تنوعات معنایی را تحلیل کرد؛ مثلاً وقتی ترکیب دورنگ را به کار می‌بریم، چطور می‌توان معنای مجازی این ترکیب را با صورت آن متناظر دانست.

پژوهش‌های زیادی به ترکیب در زبان فارسی پرداخته‌اند، اما شمارواژه‌ها چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند. در این پژوهش با بررسی این ترکیب‌ها و ارائه طرح‌واره و زیرطرح‌واره‌های ساختی برای شمارواژه‌های مرکب زبان فارسی و تحلیل آن‌ها در قالب نظریه صرف ساخت و ترسیم رابطه سلسله‌مراتبی طرح‌واره‌ها و زیرطرح‌واره‌های ترکیب‌های شمارواژه‌ای دو جزئی، به الگویی احتمالی برای مدل طبقه‌بندی این دسته از ساخت‌ها در واژگان ذهنی گویشور فارسی زبان پی می‌بریم.

۲. پیشینه پژوهش

در این بخش ابتدا به شرح مختصری از چگونگی فرایند ترکیب، ترکیب‌های به‌ووریی و ترکیب مجازی می‌پردازیم و در ادامه به یکی از پژوهش‌های انجام‌شده براساس چارچوب صرف ساخت و سپس پژوهشی مربوط به شمارواژه‌های مرکب اشاره می‌کنیم.

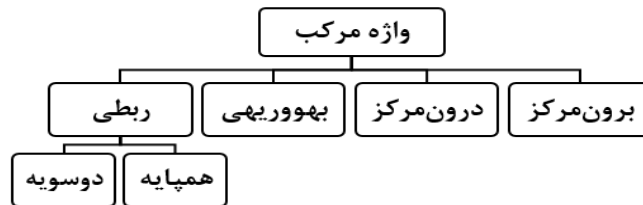

۱-۲. ترکیب

تعریف واحدی از ترکیب وجود ندارد و تعریف‌ها و نگاه‌های گوناگون زبان‌شناسان بیانگر مشکلات تعریف واحدی از واژه مرکب و فرایند ترکیب است. هارلی (Harley, 2009, p.130) آن را یک واحد واژه‌اندازه^۶ که شامل دو یا بیشتر ریشه است، می‌داند. شقاقی (2010، ص. 91) با رد تعریف رایج از ترکیب که آن را آمیزش دو تکواژ آزاد یا واژگانی می‌داند، تعریف دیگری از ترکیب به دست می‌دهد که با گوناگونی‌های ساختاری واژه‌های مرکب فارسی سازگار باشد و می‌گوید: «فرایند ترکیب با کنار هم گذاشتن دو یا چند واژه بسیط [ساده] یا تکواژ واژگانی (آزاد یا وابسته) و تکواژ دستوری یا دو واژه غیربسیط [غیرساده]، واژه جدیدی می‌سازد».

با توجه به تعدد تعاریف موجود برای ترکیب، در این پژوهش تعریف بوی (Booij, 2007, p.75) مد نظر است. بوی واژه مرکب را ترکیبی از دو یا چند عنصر واژگانی^۶ می‌داند که واژه‌های بزرگ‌تر، با معنایی جدید را پدید می‌آورد. در این فرایند دو یا چند واژه مستقل که هر یک معنای مشخصی دارند طبق قاعده خاصی با هم ترکیب می‌شوند و واژه‌های با معنای نو پدید می‌آورند. در این فرایند معنای یک واژه که آن را هسته ترکیب می‌نامند، به کمک واژه دیگر که توصیف‌گر^۷ نامیده می‌شود گسترش یافته و یا تعدیل و تحدید می‌شود. گویشوران معمولاً معنای عناصر ترکیب را می‌دانند و باید رابطه معنایی^۸ بین دو جزء را بیابند؛ رابطه معنایی معمولاً مابه‌ازای صوری ندارد و در واقع تفسیر^۹ این رابطه به عهده گویشوران زبان است.

برای طبقه‌بندی ترکیب معیارهای متفاوتی وجود دارد. براساس معیار روابط معنایی میان عناصر سازنده ترکیب، ساخت‌های مرکب به چهار گروه کلی درون‌مرکز^{۱۰}، برون‌مرکز^{۱۱}، هم‌پایه^{۱۲} و دوسویه^{۱۳} تقسیم‌بندی می‌شوند. در پژوهش حاضر تقسیم‌بندی بوی (Booij, 2007, pp.75-) (97) از انواع ترکیب مورد نظر است. بوی ترکیب‌ها را به صورت زیر دسته‌بندی می‌کند:

شکل ۱. انواع ترکیب (Booij, 2007, pp.95-97)

Figure 1. Types of Compound

(Booij, 2007, pp.95-97)

۲-۲. ترکیب‌های بهووریه‌ی

از آنجا که داده‌های پژوهش حاضر صفت‌های مرکب شمارواژه‌ی دوجزئی بدون پایه‌ی فعلی هستند و این ساخت‌های صفتی مرکب در گروه ترکیب‌های بهووریه‌ی طبقه‌بندی می‌شوند، لازم است که تعریفی از این نوع ترکیب ارائه دهیم. ترکیب برون‌مرکز از دیدگاه بوی به ترکیبی گفته می‌شود که هسته‌ی معنایی ندارد و معنای آن در خارج از ترکیب قرار دارد (2007, p.79). مانند ترکیب‌های *گرن‌کفت* و *چشم‌سفید*. در یک تعریف ابتدایی، مرکب‌های بهووریه‌ی ترکیب‌هایی هستند که به هستاری از طریق یکی از ویژگی‌های بارز همان هستار دلالت می‌کنند (Huddleston & Quirk et و Jespersen, VI:1949-1909, pp. 152-149; Pullum, 2002, p.1651 al, 1985, p.1957). بسیاری مرکب‌های بهووریه‌ی را به‌عنوان مثالی از ترفندی سبک‌شناختی که جزء به جای کل^{۱۴} نامیده شده، طبقه‌بندی می‌کند و باور دارد که این ترکیب‌ها در واژه‌های مرکب و ساده و نیز در ساخت‌های نحوی آزاد وجود دارند (به نقل از بارسلونا (Barcelona, 2011)).

به‌طور کلی، واژه‌ی بهووریه‌ی در سنت زبان‌شناسی با دو تعبیر استفاده می‌شود: الف) معادل اصطلاح برون‌مرکز، مانند دیدگاه بلوم‌فیلد (Bloomfield, 1933) و پانینی^{۱۵} (برای پانینی بهووریه‌ی یک اصطلاح عام^{۱۶} است؛ ب) زیرمجموعه‌ای از ترکیب‌های برون‌مرکز که معنای «دارای X بودن» (معنای مالکیت) دارند؛ مانند *سفیدپوست* که به معنای کسی است که دارای پوست سفید است (2014, pp. 291-293 Andreou). آندرتو نشان می‌دهد در زبان سانسکریت و یونانی بر خلاف نظر بلوم‌فیلد و پانینی که بهووریه‌ی‌ها را همان برون‌مرکزها می‌دانستند باید در این زبان‌ها یک طبقه‌

مجزا در نظر گرفته شوند، زیرا در زبان‌های سانسکریت و یونانی ترکیب‌هایی با معنای «دارای X بودن» هم به درون‌مرکزها و هم به برون‌مرکزها تعلق دارد. همان‌طور که در شکل ۱ آمده است، بوی نیز ترکیب‌های بهووریهی را شاخه‌ای مجزا از ترکیب‌ها می‌داند و آن‌ها را زیرمجموعه برون‌مرکزها در نظر نمی‌گیرد.

بوی (2002، 2005، 2019، Booij) و بعد از او نویسندگان دیگری از جمله بنزس (2006 Benczes) طبقه‌ای از ترکیب‌های برون‌مرکز مانند ترکیب‌های مجازی^{۱۷} می‌گویند. به باور آن‌ها، آنچه مرکب برون‌مرکز یا بهووریهی خوانده می‌شود یک طبقه معنایی خاص از مرکب‌های درون‌مرکز است که با کاربرد زبان مجازی همراه است: یعنی یک بخش از یک هستار برای اشاره به کل هستار استفاده می‌شود. این ترکیب‌ها با ذکر کردن یک ویژگی کسی/چیزی برای ارجاع به اشخاص یا چیزها به کار می‌رود. روشن است که *pretty face* یک نوع *face* نیست، بلکه طبقه‌ای از نوع انسان است. زیرا همه انسان‌ها صورت دارند و صورت بخشی از آن چیزی است که ما به عنوان انسان تعریف می‌کنیم. اسم *face* می‌تواند از طریق فرایند مجاز بر انسانی دلالت کند که با یک ویژگی خاص و بارز صورتش توصیف می‌شود. بنابراین، ترکیب‌هایی از این دست برون‌مرکز نیستند، بلکه فقط تفسیر معنایی خاصی از این واژه‌ها را نشان می‌دهند. در زبان فارسی نیز بسیاری از صفت‌های مرکب مانند زیبارو، پاک‌سرشت و مانند آن، اگر با برچسب ترکیب مجازی تحلیل شوند، به تبیین‌های پیچیده و یا صرفاً ذکر عنوان برون‌مرکز (تنها به این دلیل که هسته در ترکیب وجود ندارد) نیازی نیست.

یک طبقه از مرکب‌های بهووریهی مرکب‌های عددی^{۱۸} هستند، یعنی ترکیب‌هایی که با عدد و یک اسم ساخته می‌شوند و با عنوان «شمارواژه‌ها» شناخته می‌شوند. مانند *دوپا، شش طبقه* و ... این طبقه از ترکیب‌ها نیز ترکیب درون‌مرکز مجازی هستند و بر کسی/چیزی دلالت می‌کنند که با یک ویژگی خاص و بارز توصیف می‌شوند.

در این بخش به چند نمونه از پژوهش‌های صورت گرفته در دو حوزه ترکیب و شمارواژه که مرتبط با موضوع مقاله حاضر هستند می‌پردازیم:

آرکودیا (Arcodia, 2012) با اشاره به تمایز و دسته‌بندی سنتی واژه‌های مرکب به درون‌مرکز و برون‌مرکز براساس وجود یا عدم وجود سازه هسته، به مروری بر برخی مسائل کلیدی در

مفهوم ساختواژی هسته می‌پردازد و موارد مشکل‌ساز را شرح داده و سپس مسئله هسته‌داری در اشتقاق و ترکیب را از منظر صرف ساخت بررسی می‌کند.

عباسی (2017) واژه‌های غیربسیط (مشتق و مرکب) زبان فارسی را از دید دو انگاره صرف ساخت و صرف واژگانی بررسی کرده و به دلیل بهره‌مندی صرف ساخت از مفهوم ساخت و طرح‌واره‌های انتزاعی، این انگاره را برای تحلیل واژه‌های غیربسیط کارآمدتر می‌داند.

تنها پژوهشی که به صورت کمی و پیکره‌ای به بررسی شمارواژه‌ها در زبان فارسی پرداخته دوکوهکی (2002) است. او برای بررسی شمارواژه‌ها از فرهنگ معین به عنوان پیکره استفاده و پس از بررسی داده‌ها این مسئله را مشخص کرده است که در زبان فارسی شمارواژه‌های بین یکان تا دهگان معانی بیشتری را نسبت به سایر شمارواژه‌ها بیان می‌کنند. همچنین، او اشاره می‌کند در قیاس با سایر زبان‌ها مانند زبان انگلیسی، زبان فارسی در زمینه معنایی واژه‌ها از اعداد بهره بیشتری می‌گیرد، حال آنکه این ویژگی در زبان انگلیسی محدودتر بوده و شامل شمارواژه‌هایی می‌شود که اکثراً با پیشوندهای زبان لاتین و یونانی ساخته می‌شوند. پیشوندهایی همچون: *Uni-* در شمارواژه‌های *Uniform* و *Unity* و *bi-* در شمارواژه‌های *bilingual* و *bicolor*.

با این وصف، پژوهش حاضر نخستین پژوهشی است که شمارواژه‌ها از منظر انگاره صرف ساخت بررسی می‌کند.

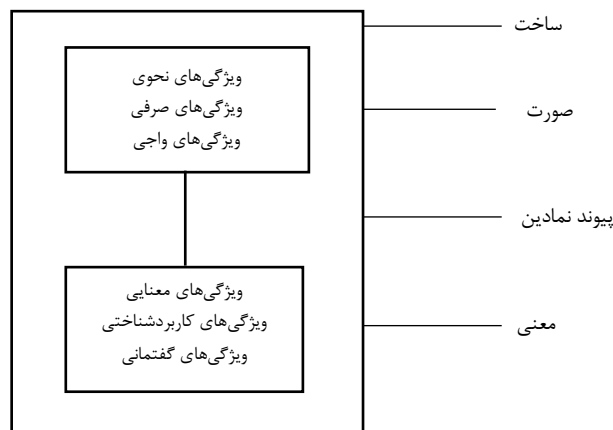
۳. چارچوب نظری

نظریه صرف ساخت^{۱۹} اولین بار توسط خیرت بوی در سال ۲۰۱۰ معرفی شد. طرح اصلی این نظریه برگرفته از دستور ساخت^{۲۰} است که سنگ بنای آن را گلدبرگ^{۲۱} گذاشت. رویکرد ساخت‌محور^{۲۲} تفاوتی میان نکواژها و واژه‌ها از یک سو، و گروه‌ها و بندها و جمله‌ها از سوی دیگر قائل نیست و همگی آن‌ها را جفت‌های صورت و معنا می‌داند که در میزان پیچیدگی^{۲۳} متفاوت هستند.

دستور ساخت گروه‌ها و بندهای زبانی را به‌مثابه ساخت‌های زبانی بررسی می‌کند و تمرکز اصلی این نظریه بر صورت ظاهری ساخت‌های زبانی و نادیده انگاشتن مفاهیم انتزاعی مصطلحی نظیر اشتقاق نحوی و گشتار است. در واقع، در این نظریه، نگرش شناختی «آنچه می‌بینی، همان چیزی است که دریافت می‌کنی»^{۲۴} در تحلیل‌های نحوی به کار می‌رود، یعنی به وجود سطحی انتزاعی

نظیر ژرف‌ساخت در تحلیل‌های نحوی، یا عناصر تهی در واج‌شناسی قائل نیستند (p.219, Greenberg, 2003).

هر ساخت دارای دو بخش است: بخش صوری و بخش معنایی. بخش صوری آن دربرگیرنده ویژگی‌های صرفی - نحوی^{۲۵} و ویژگی‌های واجی است در حالی که بخش معنایی دربردارنده ویژگی‌های معنایی، کاربردشناختی و گفتمانی است. با این وصف می‌توان انگاره زیر را برای توصیف مفهوم «ساخت» در نظریه دستور ساخت در نظر گرفت:

شکل ۲. ساختار نمادین یک ساخت (Croft & Cruse, 2004, p. 258)

Figure 2. Symbolic Structure of a Construction
(Croft & Cruse, 2004, p. 258)

بوی (Booij, 2010, pp1-6) اشاره می‌کند که صرف ساخت رویکردی واژه‌بنیان^{۲۶} است و در واقع واژه‌ها سنگ بنای تحلیل این رویکرد هستند. دستور ساخت را می‌توان به عنوان رویکردی صوری و نقشی^{۲۷}/کاربردی در نظر گرفت. بخش «نقشی/کاربردی» این دستور عمدتاً در اهمیت منابع مختلف برای تحلیل داده‌هاست؛ مانند: (داده‌های پیکره‌ای/بسامدی)^{۲۸}. دستور ساخت رویکردی غیرحوزه‌ای است و هیچ نحو/ صرف/ معنی‌شناسی خودمختار^{۲۹}

کاملی وجود ندارد. تمام اطلاعات مربوط در ساخت رمزگذاری^{۳۰} می‌شود و با قرارداد^{۳۱} به هم مرتبط می‌شود. در این رویکرد مجموعه‌ای از داده‌ها براساس طرح‌واره‌های انتزاعی فراگرفته می‌شوند. این طرح‌واره‌ها مبنای واژه‌های عینی زبان هستند که در اثر رویارویی سخنگویان زبان با واژه‌های غیرساده در ذهن آن‌ها شکل می‌گیرند. چون این طرح‌واره‌ها به ارتباط بین واژه‌ها وابسته‌اند، این رویکرد «انگاره شبکه‌ای»^{۳۲} نام دارد و «شبکه»، مفهومی مهم در مفهوم‌سازی مجموعه ارتباط بین واژه‌ها در واژگان است. این نگاه، همچنین، به «رویکرد انتزاعی»^{۳۳} نیز شهرت دارد، زیرا ابداع^{۳۴} واژه‌های جدید به انتزاع‌های بین مجموعه واژه‌های موجود و صورت‌واژه‌ها^{۳۵} در واژگان یک زبان بستگی دارد (Booij, 2010, pp.5-12)

۳-۱. واژگان، طرح‌واره و زیرطرح‌واره در صرف ساخت

یکی از مفاهیم پایه‌ای در صرف ساخت واژگان است که دارای ساختاری نظام‌مند و سلسله‌مراتبی است. واژگان انباره‌ای است از تمام واژه‌های ساده، واژه‌های غیرساده با معنای منحصر به فرد^{۳۶} و واحدهای چندواژه‌ای. «منحصر به فرد بودن» برای یک ساخت زبانی یعنی آن ساخت ویژگی‌هایی غیرقابل پیش‌بینی دارد که باید توسط گویشور فراگرفته شود و به ذهن سپرده شود.

اهل زبان با مواجهه مکرر با واژه‌های موجود در زبان، ویژگی‌های صوری و معنایی مشترک آن‌ها را استخراج کرده و در قالب الگوهای بازنمایی می‌کنند و سپس این الگوها را برای ساخت واژه‌های جدید به کار می‌گیرند. این الگوهای انتزاعی را طرح‌واره‌های ساختی می‌نامند. بوی به نقل از رامله‌هارت (Rumelhart, 1980, p.34) طرح‌واره را یک ساختار برای نمایش مفاهیم کلی/ عام در ذهن معرفی می‌کند. در انگاره صرف ساخت، سخنگویان زبان نخست واژه‌های عینی را که در کاربردهای روزمره زبان با آن‌ها روبه‌رو می‌شوند فرامی‌گیرند و سپس بر پایه آن‌ها طرح‌واره‌سازی می‌کنند. طرح‌واره‌های ساختی بخشی از واژگان سلسله‌مراتبی را می‌سازند؛ با سطوح متفاوتی از انتزاع و واژه‌های غیرساده مجزا در پایین‌ترین سطح انتزاع. این مفهوم از صرف ما را قادر می‌سازد تا به تعمیم‌هایی درباره زیرمجموعه‌های واژه غیرساده برسیم و ویژگی‌های کل‌گرایانه ساخت‌های صرفی را مشخص کنیم (Booij, 2013, p.2742).

در صرف ساخت علاوه بر مفهوم طرح‌واره با مفهوم زیرطرح‌واره نیز روبه‌رو هستیم. تفاوت

طرح‌واره‌ها و زیرطرح‌واره‌ها در این است که زیرطرح‌واره‌ها معنا و گاهی صورتی مشخص‌تر از طرح‌واره‌ها دارند. به عبارت دیگر زیرطرح‌واره‌ها ویژگی‌های منحصر به فرد مربوط به واژه‌های تحت حاکمیت خود (واژه‌هایی که بر اساس آن‌ها شکل می‌گیرند) را دربرمی‌گیرند. برای نمونه فرایند ترکیب را که یکی از زیاترین فرایندهای واژه‌سازی در زبان فارسی است در نظر بگیرید. طرح‌واره ترکیب درون‌مرکز هسته‌پایان مانند *آرهماهی*، *کتاب‌خانه*، *دانش‌سرا* در ذهن فارسی‌زبانان به این صورت است:

$$1) \langle [X]_i [Y]_j \rangle_k \leftrightarrow [X]_i \text{ معنای } Y_j \text{ مرتبط با معنای } X_i$$

در این طرح‌واره پیکان دوسر، نشان‌دهنده هم‌بستگی دوسویه صورت و معناست. نمایه‌های i و j متغیرهای معنایی هستند که به‌منظور هم‌نمایه‌سازی^{۳۷} درج شده و برای نمایش رابطه نظام‌مند میان صورت و معنا به کار می‌روند؛ X متغیری از مقوله اسم و صفت است و نمایه، بیانگر آن است که معنای کل ساخت با صورت کلی آن دارای پیوند است. همان‌طور که مشاهده می‌کنید این طرح‌واره انتزاعی است و با جایگزین کردن یکی از متغیرها با یک عنصر ملموس می‌توانیم یک زیرطرح‌واره از طرح‌واره ترکیب را ارائه دهیم. برای مثال در برخورد با واژه‌های *آشپزخانه*، *زورخانه*، *کتابخانه*، *گل‌خانه*، *مهمان‌خانه*، *سربازخانه*، *سردخانه* و *آش‌خانه* درمی‌یابیم که این واژه‌ها از دو واژه مستقل تشکیل شده و درواقع ساخت مرکب هستند:

$$2) \langle [X]_i [x\text{āne}]_j \rangle \leftrightarrow [X]_i \text{ با } [x\text{āne}]_j \text{ مفهوم خانه مرتبط با } X_i$$

$$X = N/A$$

به‌طور کلی طرح‌واره‌ها به وسیله روابط صوری و سلسله‌مراتبی معنایی به هم مرتبط می‌شوند؛ درواقع شبکه چندبعدی از طرح‌واره‌ها و زیرطرح‌واره‌ها در سطوح مختلف مشخص‌بودگی^{۳۸} مرتب شده‌اند. طرح‌واره‌های موجود در سطوح پایین‌تر اطلاعات طرح‌واره فراشمول^{۳۹} یا بالادستی خود را به ارث می‌برند. به این ترتیب، هرچه از طرح‌واره‌های بالا به سطح پایین بیابیم، از میزان طرح‌وارگی کاسته شده و بر میزان مشخص‌بودگی افزوده می‌شود.

۴. تحلیل داده‌ها

در بخش زیر به تحلیل ساخت‌های مرکب صفتی دو جزئی بدون پایه فعلی با الگوهای [عدد X] در زبان فارسی می‌پردازیم. داده‌های پژوهش حاضر صفت‌های مرکب دو جزئی بدون پایه فعلی است

که یک جزء آن‌ها عدد است و با نام «شمارواژه» شناخته می‌شوند. پنج نظر دیدگاه کلی دربارهٔ مقولهٔ عدد در زبان فارسی وجود دارد و زبان‌شناسان و دستورنویسان نظر واحدی در باب مقولهٔ عدد ندارند. عده‌ای مانند کریم‌خان (1943، ص. ۷۳) عدد را اسم شمرده‌اند که غالباً به تبعیت از زبان عربی که در آن تمام کلمات برسه نوع تقسیم شده و عدد در ردیف اسم آمده است، در فارسی نیز آن را اسم دانسته‌اند. دستهٔ دوم کسانی مانند هروی (۱۳۶۵، ص. ۴۰)، خزائی و میرمیرانی (1972، ص. ۳۲) هستند که عدد را کنایه و از جمله کنایات «نام‌گونه‌ها» محسوب می‌کنند. افرادی چون خانلری (2007، ص. ۱۸۰)، فرشیدورد (1981، ص. ۸۷)، شعاع و حاکمی (1969، ص. ۵۲)، میرزا حبیب اصفهانی (2015، ص. ۴۸)، دبیرسیاقتی (1966، ص. ۱۱۹)، کرمانی، نفیسی و بصیری (2020، ص. ۵۱) در دستهٔ سوم هستند که عدد را صفت می‌دانند. دستهٔ چهارم گروهی که مانند قریب (1969، ص. ۲۷) و پنج استاد (1950، ص. ۲۴) هستند که عدد را طبقهٔ مجزایی از کلمات و نه صفت دانسته‌اند. دستهٔ پنجم مؤلفانی همچون همایون‌فرخ (1958، ص. ۳۳۳) و فرشیدورد (2005) هستند که بسته به موارد استفاده و نوع عدد، آن را در طبقه‌های مختلف دستوری مانند اسم، صفت، قید و غیره قرار داده‌اند.

به نظر می‌رسد که نظر دستهٔ پنجم بیشتر مورد توجه است و شمار از لحاظ مقوله‌های دستوری، بسته به نوع و موارد کاربرد آن، مقوله‌ای شناور است ولی اغلب در مفهوم صفت قرار می‌گیرد. برای مثال عدد «یک» به تنهایی اسم است، اما در ترکیب یک‌پا صفتی شمارشی است که تعداد پاهای کسی/چیزی را توصیف می‌کند. در تمام داده‌های پژوهش حاضر عددها نقش صفت داشته و برای توصیف هستاری به کار می‌روند.

داده‌های موجود این پژوهش از جست‌وجو در این منابع استخراج شده‌اند: پیکرهٔ پایگاه داده‌های زبان فارسی، شبکهٔ هستان‌شناسی فارسانت، پیکرهٔ بی‌جن‌خان، فرهنگ زانسو، فرهنگ سخن، پیکرهٔ وب و وبگاه ویکی‌پدیای فارسی. از آنجا که اعداد بی‌نهایت‌اند ساخت‌هایی که با عدد ساخته می‌شوند نیز بالقوه بی‌نهایت هستند. برای نمونه واژهٔ هفت‌صد در ترکیب «هفتصدیا» اگرچه ممکن است در جهان واقعی وجود خارجی نداشته باشد اما ساخت این ترکیب با توجه به بی‌نهایت بودن اعداد و بر پایهٔ نگاه طرح‌واره‌ای امکان‌پذیر است.

همان‌طور که در بخش ۲-۲ اشاره شده، شمارواژه‌ها صفت‌های ترکیبی به‌ووریهی بوده و مطابق بوی (2002، 2005) این ساخت‌ها ترکیب مجازی هستند که بر کسی/چیزی دلالت می‌کنند

که با یک ویژگی خاص و بارز توصیف می‌شوند.

۴-۱. شمارواژه‌های عدد یک

داده‌های این بخش شمارواژه‌های صفتی مرکب دوجزئی هستند که با عدد «یک» ساخته شده‌اند. سازه‌اول همه این ترکیب‌ها عدد «یک» و سازه‌دوم اسم است؛ به عبارت دیگر در سازه‌دوم تنوعات مقوله‌ای مشاهده نمی‌شود. همان‌طور که در بخش ۲ آمده است، تنها پژوهشی که به صورت کمی و پیکره‌ای به بررسی شمارواژه‌ها در زبان فارسی پرداخته دوکوهکی (2002) است. در این پژوهش عدد «یک» بیشترین شمارواژه و بیشترین گستره معنایی را دارد. این نتیجه در داده‌های پژوهش حاضر نیز تأیید شد. نشاط (1989، ص. ۳۲) در کتاب *شمار و مقدار در زبان فارسی* به بررسی نکات دستوری، علمی و برخی از کاربردهای اعداد پرداخته است. از نگاه وی، عدد «یک» هستی‌بخش اعداد است، چنانکه با همتای خود عدد «دو» را می‌سازد و باز عدد «سه» و به همین قیاس تا بی‌نهایت. با توجه به مطالب بیان شده، به اهمیت شمارواژه‌ها و به ویژه شمارواژه‌هایی که با عدد یک ساخته می‌شوند پی می‌بریم. در ادامه به ارائه و تحلیل داده‌های این شمارواژه می‌پردازیم.

ابتدا تمام صفت‌های ساخته‌شده با عدد یک را در ادامه مشاهده می‌کنیم. در پیکره مورد مطالعه

نگارنده مجموعاً ۳۲ داده با ساخت [یک][X] وجود دارد که در زیر آمده‌اند:

۱. یک‌اندز ۲. یک‌بر ۳. یک‌پا ۴. یک‌پارچه ۵. یک‌پایه ۶. یک‌تخته ۷. یک‌تکه ۸. یک‌تینگ ۹. یک‌جهت ۱۰. یک‌جور
۱۱. یک‌چشم ۱۲. یک‌خواب ۱۳. یک‌دست ۱۴. یک‌دانه ۱۵. یک‌دل ۱۶. یک‌دنده ۱۷. یک‌رأی ۱۸. یک‌رنگ ۱۹. یک‌رو ۲۰. یک‌زبان
۲۱. یک‌ستاره ۲۲. یک‌سر ۲۳. یک‌سره ۲۴. یک‌شاخ ۲۵. یک‌شکل ۲۶. یک‌طبقه ۲۷. یک‌کله ۲۸. یک‌گوش ۲۹. یک‌لا ۳۰. یک‌لایه
۳۱. یک‌نیش ۳۲. یک‌هسته

با بررسی داده‌های بالا به تنوعات معنایی موجود در این مجموعه پی می‌بریم. در برخی از این ترکیب‌ها جزء اسمی با معنای تحت‌اللفظی آن همسوست و در بعضی دیگر مفهوم‌سازی با توجه به معنای تحت‌اللفظی سازه‌ها امکان‌پذیر نیست. عدد یک نیز در بعضی ساخت‌های مرکب با معنایی متفاوت از مفهوم ریاضی و تحت‌اللفظی به کار می‌رود. براساس بوی (2012, p.323) برای مشخص نمودن معنای دقیق واژه‌های مرکب، علاوه بر نقش و تأثیر ساخت، باید به معنای دقیق هریک از سازه‌های ترکیب، رابطه بین آن‌ها و بافت نیز توجه کرد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود در همه داده‌ها معنای «دارای X بودن» وجود دارد. در بخش ۲-۲ به طور مبسوط شرح داده شد که این داده‌ها صفت‌های به‌ووری‌هی بوده و ترکیب‌های مجازی می‌سازند.

بررسی داده‌های فوق نشان می‌دهد که در یک طبقه‌بندی کلی و با توجه به مفهومی که از ساخت
[[یک]] [X]] به دست می‌آید، این ساخت را می‌توان در پنج گروه طبقه‌بندی کرد:

گروه اول:

در گروه اول از داده‌ها اسم و عدد یک با معنای اصلی خود به کار رفته نه با معنایی
منحصربه‌فرد و مقید به ساخت. مفهوم‌سازی ترکیب‌های ساخته شده با این سازه‌ها از معنای هر
دو سازه به دست می‌آید، اما مفهوم «ویژگی» در این ترکیب‌های شمارواژه‌ای نه از معنای تک‌تک
سازه‌ها، بلکه از کل ساخت حاصل می‌شود. شمارواژه‌های مرکب زیر داده‌های این الگو هستند^۴:
یک‌بر، یک‌پا، یک‌پایه، یک‌تخته، یک‌چشم، یک‌خواب، یک‌دست، یک‌دانه، یک‌رنگ، یک‌رو، یک‌ستاره،
یک‌سر، یک‌سره، یک‌شاخ، یک‌طبقه، یک‌کله، یک‌گوش، یک‌لا، یک‌لایه، یک‌هسته
نکته مورد توجه دیگر در بررسی داده‌های این مجموعه، این است که اغلب این ساخت‌های مرکب
عددی با صفت «تک» نیز به کار می‌رود و این صفت به همان معنای یک و ترکیب‌های ساخته شده
با این صفت به معنای «دارای یک X» است. طباطبایی (2016، ص. ۱۰۱) نیز ساخت‌های همراه با
«تک» را ساختار دارای عددواره می‌داند و صفت‌های مرکب ساخته شده با این واژه را نوعی صفت
دارندگی به شمار می‌آورد. او اشاره می‌کند برخی از این صفت‌ها مانند تک‌شاخ ممکن است از طریق
تغییر مقوله به اسم مبدل شوند.

در میان داده‌های بالا واژه یک‌خواب به معنای خانه‌ای است که دارای یک اتاق خواب است که
به نظر می‌رسد به دلیل فراوانی کاربرد این واژه در بافت‌های خریدوفروش خانه واژه «اتاق» از
ساخت «اتاق خواب» حذف شده و خواب به جای «اتاق خواب/ اتاق خواب» به کار می‌رود.
(۱) واحد یک‌خواب شیک در جزیره کیش میله^۴

ترکیب یک‌کله هم با معنای قیدی و صفتی به کار می‌رود. در معنای قیدی مانند «یک‌کله تا صبح
خوابیدم» توصیف هیچ موصوفی نبوده و جزء داده‌های پژوهش حاضر نیست، اما این ترکیب به
عنوان صفتی برای «ساختمان‌هایی که به یک گذر یا بر محدود شده است» نیز به کار می‌رود و در
مجموعه داده‌های گروه اول قرار می‌گیرد.

همه ساخت‌های مرکب این طرح‌واره به‌ووریهی بوده و مفهوم دارندگی در این ساخت‌های ملکی
وجود دارد و از طریق مجاز ویژگی اصلی به جای طبقه^۴ مفهوم‌سازی می‌شوند. بنابراین، با توجه

به مطالب بیان‌شده، طرح‌واره‌ی داده‌های گروه اول شمارواژه «یک» به صورت زیر است:

3) <[ویژگی کسی / چیزی؛ که دارای یک X است] ↔ [X]_{Ni} [A]_j > <[[yek] [[X]Ni]Aj]>

گروه دوم:

با نگاهی دوباره به داده‌های ساخته‌شده با عدد یک متوجه می‌شویم در برخی ترکیب‌ها یک و جزء اسمی با معنای تحت‌اللفظی به کار نرفته و مفهوم‌سازی این ترکیب‌ها از طریق سازوکارهای مفهوم‌سازی استعاره و مجاز حاصل می‌شود.

شمارواژه‌های مرکب صفتی گروه دوم ساخته شده با عدد یک داده‌های زیر هستند:

یک‌جان، یک‌جهت، یک‌دل، یک‌زبان، یک‌رنگ، یک‌رو

روشن است که «دل» در ترکیب یک‌دل یا «زبان» در ترکیب یک‌زبان به معنای کسی که یک دل یا یک زبان دارد نیست. با توجه به نقش معنایی دل به عنوان جزء دوم ترکیب یک‌دل باید به این نکته اشاره کرد که مفهوم‌سازی این واژه در زبان فارسی تا حد زیادی متأثر از دانش دانش‌نامه‌ای و بافت فرهنگی گویشوران فارسی‌زبان است. چرا که دل در فرهنگ فارسی‌زبانان غالباً جایگاه عواطف و احساسات محسوب می‌شود و بخش بزرگی از مفهوم‌سازی‌های مربوط به حوزه عواطف و احساسات در این زبان از رهگذر تغییرات معنایی دل و به واسطه‌ی عملکرد سازوکارهای مفهومی مجاز و استعاره شکل می‌گیرد (شریفیان، ۲۰۱۱، صص. ۱۷۱-۱۷۰). همان‌طور که رفیعی و ایمانی (۲۰۱۸) بررسی کرده‌اند در اکثر ترکیب‌های ساخته‌شده با دل، «دل» با معنای تحت‌اللفظی و واقعی خود (شکم/ قلب فیزیکی) در ساخت حاضر نمی‌شود بلکه تحت عملکرد سازوکارهای مفهومی مختلفی از جمله مجاز مفهومی و استعاره، معنای مجازی و استعاره‌ی پیدا می‌کند. بنابراین، دل در ترکیب یک‌دل بسط استعاره‌ی داشته و با استعاره‌نگاشت «دل ظرف احساسات و عواطف» مفهوم‌سازی می‌شود.

زبان در اغلب ترکیب‌های فارسی با مجاز «زبان به جای حرف زدن» یعنی ابزار به جای کنش به کار می‌رود، مانند ترکیب‌های بدزبان، خوش‌زبان. اما در ترکیب یک‌زبان این اندام‌واژه مانند اندام‌واژه دل با استعاره‌نگاشت ظرف عواطف بودن و «زبان ظرف احساسات و عواطف» مفهوم‌سازی می‌شود.

ترکیب «یک‌رو» علاوه بر معنای طرح‌واره‌ای ۳- لباسی که دارای یک رو بوده و هر دو طرف آن قابل استفاده نیست - با معنای استعاره‌ی نیز به کار می‌رود. در این ترکیب، اندام‌واژه رو (صورت)

مانند اندام‌واژه «دل» و «زبان» با معنای تحت‌اللفظی خود به کار نرفته و با استعاره‌نگاشت «رو (صورت) ظرف احساسات و عواطف» مفهوم‌سازی می‌شود.

دو ترکیب یک‌جهت و یک‌جان بیشتر در گونه ادبی زبان فارسی کاربرد دارند.

(۲) طیب دارالمجانین از دوستان یک‌جهت دکتر بود (جمال‌زاده، ص. ۱۹۷)

(۳) تا من و توها همه یک‌جان شوند/ عاقبت مستغرق جانان شوند (مولوی، دفتر اول مثنوی)

این دو ترکیب را می‌توان از دیدگاه فرایند واژگانی‌شدگی^{۴۲} بررسی کرد؛ «واژگانی‌شدگی فرایندی است که در طی آن از شفافیت یک واژه پیچیده (غیرساده) کاسته می‌شود و اجزای آن چنان در هم می‌آمیزند که کل آن یک واژه تجزیه‌ناپذیر به نظر می‌رسد. واژه‌های پیچیده‌ای که معنایی را می‌رسانند که حاصل جمع معنای عناصر سازنده‌شان و قواعد ناظر بر ساخت‌شان در زبان امروز نیست، نیز واژگانی‌شده به شمار می‌آیند» (طباطبائی، ۲۰۱۶، ص. ۵۳۶). به نظر می‌رسد ترکیب یک‌جان و یک‌جهت^{۴۳} برای گویشور امروز زبان فارسی در گذار واژگانی‌شدگی است و جهت و جان در این ترکیب‌ها واژه‌ای مستقل با معنای واژگانی جدا نیست.

ترکیب یک‌رنگ ترکیبی چندمعناست و این چندمعنایی هم در هسته و هم در توصیف‌گر وجود دارد. در ترکیب یک‌رنگ، رنگ نه با معنای اصلی خود بلکه با معنای استعاری به کار رفته است. یکی از معانی رنگ حيله و فریب است. کسی یا چیزی که یک‌رنگ است متحد و یک‌دست بوده اما کسی یا چیزی که دارای چندرنگ است یک‌دست و متحد نیست. واژه رنگ در این ترکیب بسط استعاری پیدا کرده و با استعاره‌نگاشت «عقیده و عواطف رنگ است» مفهوم‌سازی می‌شود. علاوه بر سازه دوم اسمی در این طرح‌واره، یک در این طرح‌واره با معنای تحت‌اللفظی عدد ریاضی به کار نمی‌رود و با مجاز مفهومی «یک به جای موافقت و همراهی» مفهوم‌سازی می‌شود. بنابراین، در شمارواژه‌های گروه دوم ساخته شده با عدد یک، نه تنها سازه هسته، بلکه توصیف‌گر نیز مجازی است.

با توجه به مطالب ذکرشده طرح‌واره این داده‌ها به صورت زیر است:

<[ویژگی کسی/ چیزی] که دارای X صمیمی، موافق و همراه است > ↔ [X]_{Ni} A_j <[yek]>

گروه سوم:

دسته سوم شمارواژه‌های عدد «یک» بوده که با معنای تحت‌اللفظی مفهوم‌سازی نمی‌شوند و

شامل داده‌های زیر هستند:

یک‌پارچه، یک‌تخته، یک‌تکه، یک‌تیغ، یک‌دست

برای اندام‌واژه «دست» ۲۸ معنا در فرهنگ سخن آمده است که نشان از تنوع معنایی این واژه دارد. یکی از معانی رایج این واژه «مجموعه وسایل یا قطعه‌های مرتبط به هم» است. مانند دیگر اندام‌واژه‌ها در زبان فارسی اندام‌واژه «دست» نیز در اغلب ترکیب‌ها با معنای تحت‌اللفظی به کار نمی‌رود و با معنای استعاری و مجازی مفهوم‌سازی می‌شود. دست در ترکیب یک‌دست بر ویژگی کسی/چیزی که دارای یک دست است و در طرح‌واره ۳ قرار می‌گیرد، به معنای مجموعه‌ای از چیزهای هماهنگ و پیوسته است و با معنای مجازی «دست به جای مجموعه» مفهوم‌سازی می‌شود. (۴) لباس یک‌دست در محل کار حس برابری و کار گروهی توأم ایجاد می‌کند.

درباره ترکیب یک‌پارچه باید به این نکته اشاره کرد که یکی از معنای پارچه، قطعه و تکه است (انوری، ۲۰۰۲، ص. ۱۲۳۴). بنابراین در این ساخت «پارچه» مجاز نداشته و تنها توصیف‌گر معنای مجازی دارد.

(۵) فرش یک‌پارچه کرمانی

ترکیب یک‌تیغ مانند ترکیب‌های یک‌جهت و یک‌جان در گذار واژگانی‌شدگی است و بیشتر در متن‌های ادبی به کار می‌رود.

(۶) پرنده‌ای است در حدود لک‌لک، منهای آن پاهای عنکبوتی، سفید یک‌تیغ (آل احمد، ص. ۵۸) مانند طرح‌واره ۴، «یک» در این طرح‌واره نیز با معنای تحت‌اللفظی عدد ریاضی به کار نمی‌رود و با مجاز مفهومی «یک به جای هماهنگی و پیوستگی» مفهوم‌سازی می‌شود. با توجه به مطالب ذکرشده طرح‌واره این داده‌ها به صورت زیر است:

<[ویژگی چیزی]؛ که دارای X هماهنگ و پیوسته است> ↔ [X]_{Ni} A_j <[[yek]]> 5)

گروه چهارم:

دسته چهارم ترکیب‌های ۴-۱ سه ترکیب یک‌رأی، یک‌کلام و یک‌دنده هستند. ترکیب یک‌رأی در معنای گذشته به معنای صمیمی و همراه بوده اما امروز به معنای لجاجت و قاطع است. در فرهنگ سخن برای ترکیب یک‌کلام برچسب قید آمده است اما به نظر می‌رسد این ترکیب هر چند محدود، به صورت صفت نیز به کار می‌رود.

(۸) بی‌تعارف کم‌تر دیده‌ایم که مریبان ایرانی در این زمینه تا این حد قاطع و یک‌کلام باشند.

ترکیب یک‌دنده نیز به معنی لجاز و دارای نظر ثابت است. به نظر می‌رسد واژه دنده در این ترکیب نه با معنای تحت‌اللفظی و نه با معنای مجازی و استعاری به کار می‌رود، بلکه کل این ترکیب واژگانی شده و احتمالاً گویشور امروز فارسی‌زبان این واژه را یک واژه ساده می‌داند. بنابراین، در این ترکیب‌ها نیز، «یک» با معنای عددی به کار نرفته و در هر سه داده این گروه با مجاز «یک به جای ثبات و قطعیت» روبه‌رو هستیم.

6) <[ویژگی کسی که دارای X ثابت و قاطع است] ↔ [[X]_{Ni}]_{Aj} > [[yek]]

گروه پنجم:

آخرین گروه شمارواژه‌های عدد یک، سه ترکیب یک/اندازه، یک‌شکل، یک‌رنگ است که در آن‌ها عدد «یک» با مجاز مفهومی «عدد به جای برابری و مشابهت» مفهوم‌سازی می‌شود. به این ترتیب طرح‌واره این داده‌ها به صورت زیر است:

7) <[ویژگی چیزی که دارای X برابر، همسان و مشابه است.] ↔ [[X]_{Ni}]_{Aj} > [[yek]]

۴-۱-۱. تحلیل طرح‌واره‌های شمارواژه‌های عدد یک

با بررسی داده‌های ساخت [[یک]] [X] مشخص شد که با توجه به ملاک فراوانی و کاربرد همه محصولات این ساخت در مقوله صفت، مقوله سرنمونی ساخت را باید صفت در نظر گرفت. در این ساخت، عدد «یک» به عنوان جزء اول ساخت علاوه بر معنای تحت‌اللفظی و معنای ریاضی، در بسیاری از ترکیب‌ها با معنای مجازی مفهوم‌سازی می‌شود که این مسئله متأثر از دانش دانش‌نامه‌ای و بافت فرهنگی گویشوران فارسی‌زبان است. بر پایه دیدگاه بوی (2012, p.323) برای مشخص شدن معنای هر ساخت، علاوه بر نقش و تأثیر ساخت، باید به معنای دقیق هریک از سازه‌های ترکیب، رابطه بین آن‌ها و بافت نیز توجه کرد. در نتیجه تعامل این عوامل عدد «یک» با جزء دوم ترکیب و تعامل این دو ساخت، معنای جدید «ویژگی متمایزکننده هستار مرتبط با یک و X» شکل می‌گیرد که حاصل ساخت [[یک]] [X] است. همان‌گونه که در شکل ۳ ملاحظه می‌شود، در واژگان سلسله‌مراتبی هریک از پنج مفهوم در واقع به‌مثابه زیرطرح‌واره‌هایی از طرح‌واره کلی‌تر «ویژگی متمایزکننده هستار مرتبط با معنای یک و X» محسوب می‌شوند و به نظر می‌رسد که دلیل اصلی به وجود آمدن ساخت [[یک]] [X] به‌کارگیری آن در توصیف هستاری از روی ویژگی متمایز آن است. بنابراین، می‌توان چنین استدلال کرد که ساخت [[یک]] [X] اساساً ساختی صفت‌ساز (ویژگی‌ساز) و چندمنظوره است و براساس همین ماهیت چندمنظوره ساخت است که باعث می‌شود

۲-۴. شمارواژه‌های عدد دو

پس از عدد یک، به تبیین ساخت [X] [do] می‌پردازیم. دوکوهکی (۱۳۸۱، ص. ۵۶) اشاره می‌کند عدد دو در رتبه سوم بسامد شمارواژه‌ها و گستره معنایی قرار دارد.^{۵۰} چنان‌که خواهیم دید، شمارواژه‌های صفتی ساخته‌شده با این عدد نیز مانند عدد «یک» فراوانی و تنوع معنایی قابل ملاحظه‌ای دارند.

شمارواژه‌های مرکب زیر داده‌های این الگو هستند:

۱. دوبر ۲. بوپا ۳. بوپایه ۴. بوپهلو ۵. دوتخته ۶. دوتکه ۷. دوجور ۸. دوچشم ۹. دوخواب ۱۰. دودست
۱۱. دودانه ۱۲. دودل ۱۳. دورنگ ۱۴. دورو ۱۵. دوزبان ۱۶. دوستاره ۱۷. دوسر ۱۸. دوشاخ ۱۹. دوشکل ۲۰. دوطبقه
۲۱. دوقلو ۲۲. دوکله ۲۳. دوگوش ۲۴. دولایه ۲۵. دونبش ۲۶. دوهسته ۲۷. دوکله ۲۸. دوگوش ۲۹. دولایه ۳۰. دولایه

گروه اول:

برخی از ساخت‌هایی که با عدد «دو» ساخته می‌شوند از طریق تضاد مفهومی با عدد «یک» مفهوم‌سازی و درک می‌شوند. مانند طرح‌واره ۳ در برخی از شمارواژه‌هایی که با عدد «دو» ساخته می‌شوند اسم و عدد با معنای اصلی خود به کار رفته نه با معنایی خاص و مقید به ساخت. مفهوم‌سازی ترکیب‌های ساخته شده با این سازه‌ها از معنای هر دو سازه به دست می‌آید، اما مفهوم «ویژگی» در این ترکیب‌های شمارواژه‌ای نه از معنای تک‌تک سازه‌ها، بلکه از کل ساخت حاصل می‌شود. داده‌های زیر ترکیب‌های این ساخت هستند:

دوبر، بوپا، بوپایه، بوپهلو، دوتخته، دوتکه، دوجور، دوچشم، دوخواب، دودست، دودانه، دورو، دوستاره، دوسر، دوشاخ، دوشکل، دوطبقه، دوقلو، دوکله، دوگوش، دولایه، دونبش، دوهسته
با توجه به اینکه اغلب این داده‌ها متضاد طرح‌واره ۳ هستند از تکرار مطالب خودداری می‌کنیم؛ تنها ترکیبی که باید در اینجا مورد بررسی قرار گیرد واژه دوقلو است که شقاقی درباره این ترکیب می‌نویسد: «وام‌واژه ترکی دوقلو به معنای همزاد است که در آن زبان از «دوق» (ریشه فعل دوقماق)^{۵۱} و پسوند «لو» تشکیل شده است. گویشوران زبان فارسی احتمالاً شباهتی میان این واژه و واژه‌هایی مانند «دوشاخه، دوسر و ...» دیده و پنداشته‌اند که دو در آغاز این کلمه همان عدد دو در زبان فارسی است. پس به قیاس با این کلمه واژه‌های «سه‌قلو، چهارقلو و ...» را ساخته‌اند» (شقاقی، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۷). بنابراین، طرح‌واره داده‌های بالا را به صورت زیر نمایش می‌دهیم:

<[ویژگی کسی/ چیزی که دارای دو X است] ↔ [X]_{Ni} Aj > [do] (8)

گروه دوم:

همانند داده‌های گروه دوم ۴-۱ در برخی ترکیب‌های ساخته‌شده با عدد «دو»، این عدد و جزء اسمی با معنای تحت‌اللفظی به کار نرفته و مفهوم‌سازی این ترکیب‌ها از طریق سازوکارهای مفهوم‌سازی استعاره و مجاز حاصل می‌شود. با توجه به اینکه در بخش شمارواژه عدد «یک» به فرایندهای استعاری و مجازی در تولید این نوع داده‌ها اشاره شد، مجدداً آن‌ها را تکرار نمی‌کنیم. شمارواژه‌های مرکب زیر داده‌های این الگو هستند:

دوپهلو، دودست، دورو، دویل، دورنگ، روزبان (قدیمی)

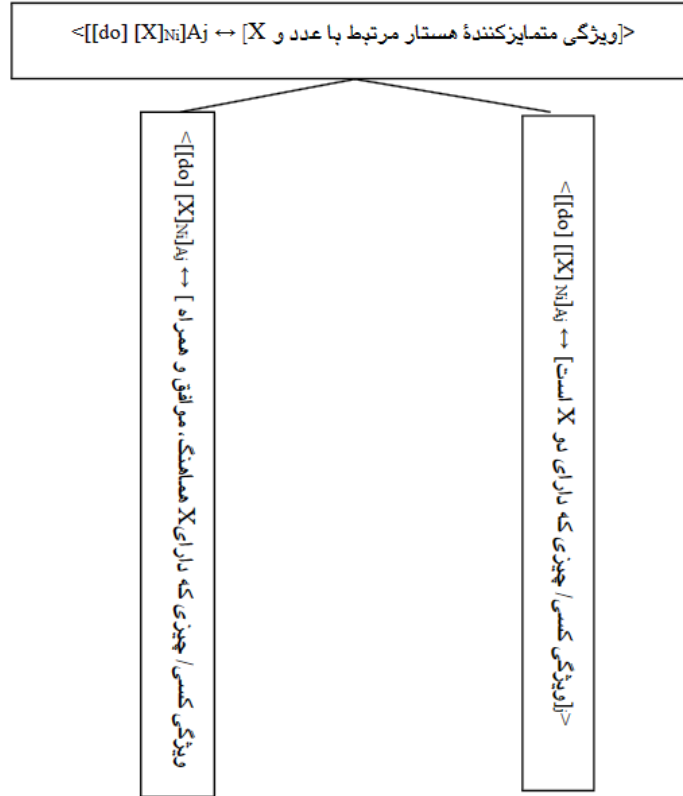
شمارواژه‌های این طرح‌واره نیز در تضاد با طرح‌واره ۴ هستند. در ترکیب *دویل* «دل» نه با استعاره‌نگاشت بلکه با مجاز مفهومی «دل به جای نیت/باطن» مفهوم‌سازی می‌شود. متضاد ترکیب *یک‌زبان* شمارواژه *روزبان* است که امروز دیگر در زبان فارسی کاربرد ندارد و واژه‌ای قدیمی است اما معنای این ترکیب دقیقاً متضاد ساخت یک‌زبان بوده و به معنی فردی منافق است. دربارهٔ واژه «دوپهلو» باید به این نکته اشاره کرد که یکی از معانی قدیمی پهلو وجه، جهت و کناره است. امروزه واژه «دوپهلو» به معنی سخنی است که دو معنی داشته و مبهم است. به نظر می‌رسد ترکیب «دوپهلو» در گذار واژگانی‌شدگی است و برای گویشور امروز زبان فارسی یک واحد واژگانی است.

به این ترتیب طرح‌واره داده‌های بالا که با طرح‌واره ۵ متضاد بوده به صورت زیر است:

<[ویژگی کسی / چیزی که دارای X هماهنگ، موافق و همراه نیست] ↔ [do] [X]_{Ni} A_j> (9)

۴-۲-۱. تحلیل طرح‌واره‌های شمارواژه‌های عدد دو

با توجه به تحلیل طرح‌واره‌های شمارواژه‌های عدد «یک» در قسمت ۴-۱-۱ تنها به این مسئله اشاره می‌کنیم که مانند عدد «یک»، تنوعات معنایی و نحوه شکل‌گیری فرآورده‌های الگوی واژه‌سازی [do] [X] را می‌توان حاصل رویکرد چندمعنایی دانست، با این تفاوت که این الگو دو زیرطرح‌واره دارد. همین تعداد طرح‌واره‌ها تفاوت داده‌ها سبب تمایز این الگو با الگوی «یک» است به این ترتیب، شکل ۴ ملاحظه واژگان سلسله‌مراتبی، طرح‌واره کلی و زیرطرح‌واره‌های این الگو است.

شکل ۴: طرح‌واره‌های ساخت $[[do] [X]]$

Figure 4. Schemas of the Construction $[[two] [X]]$

۳-۱-۴. شمارواژه‌های اعداد بیشتر از دو

شمارواژه‌های مرکب صفتی دوجزئی ساخته شده با اعداد بزرگتر از «دو» مانند دو شمارواژه «یک» و «دو» تنوع معنایی ندارند. این ویژگی تک‌معنایی در کلیه اعداد بزرگتر از دو، به جز دو عدد «هفت» و «هزار»، وجود دارد و این اعداد تنها بر شمار یا تعداد هستاری (X) دلالت می‌کنند. تمام ساخت‌های مرکب ساخته شده با این اعداد به‌ووریهی بوده و مفهوم دارندگی در این ساخت‌ها وجود داشته و از طریق مجاز ویژگی اصلی به جای طبقه مفهوم‌سازی می‌شوند. تنها چند صفت مرکب دوجزئی بدون پایه فعلی در میان شمارواژه‌های بزرگتر از «دو» هستند که نیاز به بررسی

بیشتری دارند:

چهارشانه، چهارچشم، چهارفصل، شش‌دنگ، هفت‌خط

سه ترکیب چهارشانه/چارشانه، چهارچشم علاوه بر ویژگی کسی/چیزی که دارای چهار چشم است، نیاز به بررسی بیشتر دارند. چهارچشم علاوه بر ویژگی کسی/چیزی که دارای چهار چشم است، در گفتار محاوره به افراد عینکی نیز اطلاق می‌شود. در این معنی، چشم با مجاز مفهومی «قاب عینک به جای چشم» و ابزار به جای کنش-عینک دقت دید (چشم) را بیشتر می‌کند- مفهوم‌سازی می‌شود. چهارشانه به معنی ویژگی کسی است که شانه‌های پهن دارد. به نظر می‌رسد این واژه مانند چند شمارواژه دیگر که پیش‌تر بحث شد، در گذار واژگانی‌شدگی است و مفهوم‌سازی این ساخت با استفاده از دانش دانش‌نامه‌ای و بافت میسر می‌شود و برای گویشور امروز فارسی‌زبان ارتباط بین سازه‌های چهارشانه روشن نیست. چهارفصل ویژگی چیزی است که مناسب برای استفاده یا موجود در چهار فصل است. همچنان که ملاحظه می‌شود بین صورت و معنی این سه ساخت نظام‌مندی جفت‌شدگی قابل تعمیم دیده نمی‌شود و نمی‌توان برای این سه ترکیب زیرطرح‌واره مجزایی در نظر گرفت.

در صرف ساخت، تولید این نمونه‌های ظاهراً استثنا با در نظر گرفتن پیش‌فرض بودن ماهیت وراثت روشن می‌شود و می‌توان بدون از دست دادن تعمیم کلی مربوط به اکثریت واژه‌هایی که کاملاً منطبق با یک طرح‌واره صرفی هستند و همچنین با در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص و متفاوت با ویژگی‌های پیش‌فرض طرح‌واره عمومی، وجود چنین واژه‌هایی را توجیه کرد. لنگکر (Langacker, 1987, p.69) نیز چنین سازوکاری را تحت عنوان «مجوز ناقص»^۷ مطرح کرده است و چنین استدلال می‌کند که نیازی نیست موارد منفرد به یک طرح‌واره برای دریافت مجوز تولید از طرف آن طرح‌واره و پذیرش از سوی جامعه زبانی به طور کامل از ویژگی‌های آن طرح‌واره تبعیت کنند. رینر (Rainer, 2005, pp.430-431) نیز چنین پدیده‌ای را حاصل فرایند «تقریب»^۸ می‌داند که طبق آن، واژه‌های ابداع‌شده براساس یک الگوی واژه‌سازی، لزوماً با آن الگو تناظر یک‌به‌یک ندارند. بنابراین، علی‌رغم داشتن ویژگی معنایی خاص که متفاوت از معنای پیش‌فرض طرح‌واره شمارواژه «چهار» است، این واژه‌ها در کنار دیگر ساخت‌های مرکب شمارواژه‌های عد «چهار» مستقیماً در زیر الگوی [چهار/چار] [X] جای می‌گیرد.

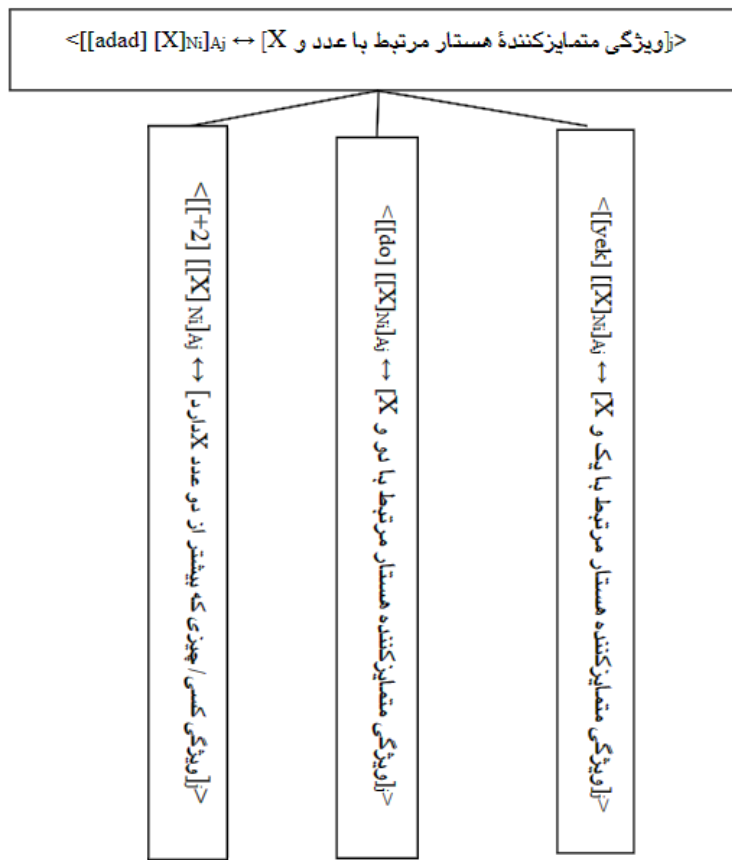
از میان شمارواژه‌های مرکب صفتی ساخته‌شده با عدد «شش»، تنها در ترکیب شش‌دانگ است که عدد «شش» با معنی مجازی «کامل و تمام» مفهوم‌سازی می‌شود، اما این معنی عدد «شش» فقط در همین ترکیب به کار رفته و در دیگر ترکیب‌ها با معنای تحت‌اللفظی به کار می‌رود. همان‌طور که در تحلیل عدد «چهار» اشاره شد، این ترکیب را نیز با فرایند تقریب و وراثت پیش‌فرض می‌توان تحلیل کرد.

شمار «هفت» به‌سبب سعد شناختن آن از دیرباز موردتوجه بوده و ترکیبات بسیار زیادی از آن در زبان فارسی باقی‌مانده است (نشاط، 2002، ص. ۵۷). از میان شمارواژه‌های ساخته‌شده با اعداد، عدد «هفت» از تعداد و گستره معانی در رتبه دوم پس از عدد یک قرار می‌گیرد. روح‌بخشان (1999، ص. ۲۸) به بررسی عدد هفت در زبان فارسی پرداخته و ترکیب‌های شمارواژه‌ای ساخته شده با این عدد را در متون ادبی طبقه‌بندی کرده و بیش از هفتاد ترکیب ساخته‌شده با عدد هفت را شناسایی کرده است. از این میان تنها دو ترکیب هفت‌خط و هفت‌رنگ شمارواژه مرکب صفتی بوده و بقیه ترکیب‌های اسمی هستند. در داده‌های استخراج‌شده از پیکره‌های پژوهش حاضر نیز، شمار واژه‌های اسمی مرکب فراوانی با عدد «هفت» ساخته می‌شوند، اما جزء داده‌های مورد بررسی این پژوهش نیستند. تنها صفت هفت‌خط با معنایی متمایز از طرح‌واره کلی عدد «هفت» نیاز به بررسی بیشتر دارد. هفت‌خط امروزه به معنای فرد فریب‌کار، مکار و حقه‌باز مفهوم‌سازی می‌شود. روشن است که بین عدد «هفت» و اسم «خط» در این ترکیب ارتباطی وجود ندارد و تنها درک معنای سازه‌های ترکیب برای روشن شدن مفهوم این ساخت کافی نبوده و دانش دانش‌نامه‌ای و بافت است که مفهوم فریب‌کار را برای گویشوران تداعی می‌کند. با توجه به مطالب بیان‌شده طرح‌واره کلی شمارواژه‌های صفتی اعداد بزرگ‌تر از «دو» به صورت زیر است:

<[ویژگی کسی/ چیزی که بیشتر از دو X دارد] ↔ [[X_{Ni}]_{Aj}] [+2]> (11)

تمام ساخت‌های مرکب این طرح‌واره به‌ووریهی بوده و مفهوم دارندگی در این ساخت‌های ملکی وجود دارد و از طریق مجاز ویژگی اصلی به جای طبقه مفهوم‌سازی می‌شوند. به نظر می‌رسد ترکیب‌هایی که با عدد یا صفت‌های مبهم ساخته می‌شوند برای انواع موصوف به کار می‌روند، زیرا تمام چیزهای قابل شمارش جهان را می‌توان با ویژگی تعداد متمایز کرد. اگرچه در برخی از شمارواژه‌ها ترکیب‌هایی با معنای متفاوت از این طرح‌واره کلی وجود دارد، اما به‌دلیل زایایی

بسیار کم و عدم جفت‌شدگی صورت - معنا که قابلیت تعمیم داشته باشد، زیرطرح‌واره‌های مستقل شکل نمی‌دهند. به این ترتیب طرح‌واره کلی و ساخت سلسله‌مراتبی الگوی [[عدد] [X]] به شکل زیر است:

شکل ۵: طرح‌واره ساخت [[عدد] [X]]

Figure 5. Schemas of the Construction [[number] [X]]

۵. نتیجه

پژوهش حاضر با هدف بررسی تنوعات معنایی شمارواژه‌های مرکب صفتی دوجزئی بدون پایه فعلی و همچنین تعیین طرح‌واره ساختی عمومی و زیرطرح‌واره‌های ناظر بر زیرساخت $[[X]]$ در چارچوب صرف ساخت انجام شد. مسئله‌ای که پس از طبقه‌بندی معنایی واژه‌های حاصل از این زیرساخت مشاهده شد، وجود تنوعات معنایی متعدد، به‌ویژه در شمارواژه‌های ساخته‌شده با عددهای «یک» و «دو»، بود. تحلیل داده‌ها نشان داد که عددهای «یک» و «دو» در برخی شمارواژه‌ها با معنای تحت‌اللفظی و واقعی خود (عدد ریاضی) در ساخت حاضر نمی‌شوند، بلکه تحت عملکرد سازوکار مفهومی مجاز که پیش‌تر در تحلیل داده‌ها به آن‌ها اشاره شد، معنایی مجازی پیدا می‌کنند. این دو عدد با معنای مجازی در ترکیب‌ها ظاهر شده و در نتیجه تعامل این معنای با معنای سازه X (که برخی موارد این سازه نیز با سازوکار استعارای مفهوم‌سازی می‌شود) و تعامل آن‌ها با ساخت این بار معنای جدیدی شکل می‌گیرد که حاصل ساخت $[[X]]$ است. همچنین، اشاره شد که این تنوع معنایی و سازوکارهای استعارای و مجازی در عددهای بزرگ‌تر از «دو» وجود ندارد، اما تمام شمارواژه‌های ساخته‌شده با اعداد در دو مفهوم «ویژگی» و «دارندگی» مشترک هستند. با توجه به این مسئله که تمام اسم‌های قابل شمارش می‌توانند با عدد یک و دیگر اعداد شمارش شده و از یکدیگر متمایز شوند، این الگو زایا بوده و در تولید نوواژه‌های بسیاری استفاده می‌شود، بنابراین این ترکیب‌ها بالقوه بی‌نهایت هستند.

همچنین، مشخص شد مسئله تنوعات معنایی و نحوه شکل‌گیری فراورده‌های شمارواژه‌های ساخته‌شده با عددهای «یک» و «دو» را می‌توان حاصل رویکرد چندمعنایی دانست. در واقع، چندمعنایی که در این جا با آن روبه‌رو هستیم نه در سطح واژه‌های عینی بلکه در سطح طرح‌واره‌های انتزاعی قابل تبیین است. علاوه بر این مشخص شد یک طرح‌واره ساختی عام و پنج زیرطرح‌واره برای ترکیب‌های صفتی با عدد «یک» و یک طرح‌واره ساختی عام و دو زیرطرح‌واره برای عدد «دو»، ناظر بر ساخت $[[X]]$ و $[[X]]$ هستند. همچنین، مفهوم اصلی «ویژگی متمایزکننده هستار مرتبط با عدد X » عمومی‌ترین معنای قابل برداشت از فراورده‌های ساخت $[[X]]$ است و از طریق مجاز ویژگی اصلی به جای طبقه مفهوم‌سازی می‌شوند. در پایان، یافته‌های این پژوهش نشان داد که کارکرد اصلی این ساخت، متمایز کردن هستاری از هستار دیگر مرتبط با معنای عدد X بوده است.

۶. پی‌نوشت‌ها

1. derivation
2. compounding
3. construction
4. subschema
5. word-sized
6. lexeme
7. modifier
8. semantic relation
9. interpretation
10. endocentric
11. exocentric
12. copulative
13. appositive
14. *pars pro toto*
15. Pāṇini
16. generic term
17. metonymical compounds
18. numeral compound
19. construction Morphology (CM)
20. construction Grammar
21. Goldberg, A.
22. construction-based
23. complexity
24. what you see is what you get
25. morphosyntactic
26. word-based
27. functional
28. corpus/frequency
29. autonomous
30. encode
31. convention
32. network model
33. abstractive
34. coinage
35. wordform
36. idiosyncratic
37. co-indexation
38. specificity
39. superordinate
۴۰. از آنجا که ترکیب‌هایی مانند یک‌ساله، یک‌شبه با فرایند اشتقاق ترکیب ساخته می‌شوند، از داده‌های پژوهش حاضر کنار گذاشته شدند.
41. <https://www.shab.ir/houses/show/7153>
42. *characteristic property for category*
43. lexicalization
۴۴. معنی این دو ترکیب «صمیمی و یک‌دل» است.
۴۵. دوکوهکی اشاره می‌کند که عدد هفت در رتبهٔ دوم بسامد شمارواژه‌ها و گسترهٔ معنایی قرار دارد.
۴۶. به معنای متولد شدن است.
47. partial sanction
48. approximation

۷. منابع

- اصفهانی، م. (۱۳۹۴). *دستور سخن*. تهران: چشمه.
- انوری، ح. (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- ایمانی، آ.، رفیعی، ع.، و عموزاده، م. (۱۳۹۷). *تحلیلی ساخت‌محور از ترکیبات نام‌اندام «دل» در زبان فارسی*. *پژوهش‌های زبانی*، ۹(۲)، ۲۳-۴۳.

- بهار، م.ت.، همایی، ج.، فروزان فر، ب.، قریب، ع.، و یاسمی، ر (پنج استاد) (۱۳۲۹). دستور زبان فارسی. تهران: ناهید.
- خزائلی، م.، و میرمیرانی، س.ض (۱۳۵۱). دستور زبان فارسی (جاویدان). تهران: جاویدان.
- دبیرسیاقی، م. (۱۳۴۵). دستور زبان فارسی. تهران: چاپخانه علی اکبر علمی.
- دوکوهکی، ش. (۱۳۸۱). گستره معنایی شمارواژگان در زبان فارسی. مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز. ۱(۱۸)، ۵۹-۵۴.
- روح‌بخشان، ع.م. (۱۳۷۸). هفت در زبان، ادب و حکم فارسی. نامه پارسی. ۴(۴)، ۲۷-۴۱.
- شعار، ج. و حاکمی، ا. (۱۳۴۸). گفتارهای دستوری. تهران: امیرکبیر.
- شقاقی، و. (۱۳۸۹). میانی صرف. تهران: سمت.
- طباطبائی، ع. (۱۳۹۵). اسم و صفت مرکب در زبان فارسی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- عباسی، ز. (۱۳۹۶). واژه‌های غیربسیط فارسی در صرف واژگانی و صرف ساختی. جستارهای زبانی، ۱(۳)، ۶۷-۹۳.
- فرشیدورد، خ. (۱۳۵۰). دستور امروز. تهران: صفی‌علی‌شاه.
- فرشیدورد، خ. (۱۳۸۴). دستور مفصل امروز. تهران: سخن.
- قریب، م. (۱۳۴۸). زبده دستور زبان فارسی و تجزیه و ترکیب. تهران: بی‌جا.
- کرمانی، ن.، نفیسی، ع.ا.، و بصیری، م.ص. (۱۳۹۸). نامه زبان‌آموز (نحو و صرف فارسی). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- کریم‌خان، م. (۱۳۳۲). مجمع‌الرسائل ادبی. کرمان: چاپخانه سعادت.
- نائل‌خانلری، پ. (۱۳۸۶). دستور زبان فارسی. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ.
- نشاط، م. (۱۳۶۸). شمار و مقدار در زبان فارسی. تهران: امیرکبیر.
- هروی، م.ح. (۱۳۶۵). دستور حسن. مشهد: بی‌جا.
- همایون‌فرخ، م. (۱۳۳۷). دستور زبان فارسی. تهران: علمی.

References

- Abbasi, Z. (2017). Analyzing complex words in Persian in construction morphology and lexical morphology/phonology. *Language Research Review*,

8(3), 67–93. [In Persian].

- Andreou, M. (2014). Headedness in word formation and lexical semantics: Evidence from Italiot and Cypriot (PhD dissertation, University of Patras).
- Anvari, H. (2002). *Farhang-e Bozorg-e Sokhan*. Sokhan. [In Persian].
- Arcodia, C. F. (2012). Construction and headedness in derivation and compounding. *Morphology*, 22, 365–397.
- Bahar, M. T., Homayi, J., Foruzanfar, B., Gharib, A., & Yasemi, R. (1950). *Persian grammar*. Nahid. [In Persian].
- Barcelona, A. (2011). The conceptual motivation of bahuvrihi compounds in English and Spanish. In M. Brdar, S. Th. Gries, & M. Žic Fuchs (Eds.), *Cognitive linguistics: Convergence and expansion* (pp. 151–178). John Benjamins.
- Benczes, R. (2006). *Creative compounding in English: The semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. John Benjamins Publishing.
- Booij, G. (2007). *The grammar of words: An introduction to morphology* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Booij, G. (2013). Morphology in construction grammar. In T. Hoffmann & G. Trousdale (Eds.), *The Oxford handbook of construction grammar* (pp. 255–274). Oxford University Press.
- Booij, G. (2015). Construction morphology. In A. Hippisley & G. T. Stump (Eds.), *The Cambridge handbook of morphology* (Chapter 17). Cambridge University Press.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press.
- Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
- Dabirsiyaghi, M. (1966). *Persian grammar*. Elmi. [In Persian].
- Dokuhaki, S. (2002). Semantic expansion of numeral words in Persian. *Journal of*

Social Sciences and Humanities of Shiraz University, 1(18), 54-59 . [In Persian].

- Esfahani, M. H. (2015). *Persian grammar*. Cheshmeh. [In Persian].
- Farshidvard, K. (1971). *Dastur-e Emruz*. SafiAliShah. [In Persian].
- Farshidvard, K. (2005). *Dastur-e Mofassal-e Emruz*. Sokhan. [In Persian].
- Gharib, M. (1969). *Zobde-ye Dastur-e Zaban-e Farsi va Tajziye va Tarkib*. Bija. [In Persian].
- Goldberg, A. (2003). Construction: A new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(5), 219–224.
- Greenberg, J. H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of language* (pp. 73–113). MIT Press.
- Harley, H. (2009). Compounding in distributed morphology. In: Oxford Handbook of Compounding, edited by Rochelle Lieber and Pavel Stekauer. Oxford: OUP, pp. 129-144.
- Heravi, M. (1986). *Hasan grammar*. Bija. [In Persian].
- Homayunfarrokh, M. (1958). *Persian grammar*. Elmi. [In Persian].
- Imani, A., Rafiei, A., & Amouzadeh, M. (2018). A constructional study of the compounds of body part "del" (heart) in Persian. *Language Research*, 9(2), 23–43. [In Persian].
- Kermani, N., Nafisi, S., & Basiri, M. S. (2018). *Name-ye Zabanamuz*. Society for the Modern Persian Language.
- Kharimkhan, M. (1953). *Majma-ye Rasael-e Adabi*. Chapkhane-ye Sadat. [In Persian].
- Khazaeli, M., & Mirmirani, S. Z. (1972). *Persian grammar*. Javidan. [In Persian].
- Langacker, R. (1987). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford University Press.
- Natel-Khanlari, P. (2007). *Persian grammar*. Entesharat-e Bonyd-e Farhang. [In

Persian].

- Neshat, M. (1988). *Number in Persian language*. Amirkabir.
- Rainer, F. (2015). Typology, diachrony, and universals of semantic change in word formation: A Romanist's look at the polysemy of agent nouns. In G. Booij, A. Ralli, S. Scalise, & S. SgROI (Eds.), *Proceedings of the Fifth Mediterranean Morphology Meeting*. University of Catania, Faculty of Letters.
- Ruhbakhshan, A. M. (1999). Seven in Persian language and literature. *Name-ye Parsi*, 4(4). 27-41 [In Persian].
- Shaghaghi, V. (2010). *An introduction to morphology*. Elmi. [In Persian].
- Sharifian, F. (2011). *Cultural conceptualizations and language*. John Benjamins Publishing Company.
- Sho'ar, J., & Hakemi, E. (1969). *Persian grammar*. Amirkabir. [In Persian].
- Tabatabaei, A. (2003). Compound noun and adjective in Persian language. Iran University Press. [In Persian].
- Tabatabaei, A. (2013). Compounding in Persian. *Persian Language Academy*, 9(35), 186–196. [In Persian].